

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос существующих рекреационных зон Украины, проблемы их доступности и принципы их адаптационной реконструкции.

Ключевые слова: безбарьерная среда, адаптационная реконструкция, рекреационные зоны, универсальный дизайн.

Annotation

There were reviewed issues of existing recreation areas, problems of their accessibility and adaptive reconstruction principles.

Key words: borderless architectural space, adaptive reconstruction, recreation areas, universal design.

УДК 72.01

Чобітько О. М. ,
асpirант, старший науковий співробітник
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника

РОЛЬ РЕЛЬЄФУ І ВОДНИХ МАСИВІВ В СПРИЙНЯТТІ ОБРАЗУ ОБ'ЄКТІВ БАРОКО

Анотація: в статті досліджуються специфічні особливості сприйняття об'єктів православного бароко в Україні. На прикладах відомих пам'яток проаналізовано важливу роль природного середовища як доповнення до архітектурного стилю. Визначено проблеми збереження об'єктів періоду бароко в природному оточенні.

Ключові слова: природний ландшафт, стиль бароко, збереження.

Як свідчить історичний досвід, велика кількість визначних пам'яток архітектури зводилася з урахуванням природного середовища, а якщо мова йде про культові будівлі доби бароко, то їх намагалися розташувати на найбільш мальовничих підвищених майданчиках, з можливістю огляду здалекої відстані, а за наявності водних масивів – річок, озер, ставків – з включенням їх до загальної композиції [7-9]. Типовим прикладом доби бароко стає храм чи монастирський ансамбль на високому березі річки чи на пагорбі над озером, в оточенні зелені, на певній відстані від фунової забудови [7-9]. Ця ж традиція збереглася в храмовому будівництві і в подальшому.

Наприклад, на підвищених місцях були збудовані Софійський монастир, Андріївська церква, Трьохсвятительська церква, Михайлівський Золотоверхий

монастир, Верхня і Нижня Лавра, Іонинський монастир, Видубецький монастир у Києві [7-9]. Часто додатковим чинником розташування обителі була наявність в горах давніх печер [12]. Отже, часто монастир був офіційно заснований в добу бароко, а поселення на цьому місці чи печери затворників в горах могли існувати з давніх часів, що пояснювалось сукупністю сприятливих чинників: підвищене місце (забезпечення захисту і всебічного огляду – оборонна функція), наявність води (забезпечення водою, риборозведення, річковий транспорт – життєзабезпечення та торговельна функція), сприятливий клімат, ґрунти (сільськогосподарська функція). Як приклад можна навести розташування Михайлівського Золотоверхого монастиря, Верхньої і Нижньої Лаври, Видубецького монастиря [4, 10-13]. Адже саме в добу бароко розпочинається розквіт православ'я після років тривалого несприятливого уніатського панування. В добу бароко аж до часів Катерини II, яка почала політику секуляризації – вилучення до державної скарбниці монастирських угідь – монастирі і храми були найбагатшими землевласниками, які мали пахотні землі, сади, городи, пасіки, озера та сінокоси.

В тих випадках, коли монастир чи храм будувався не на березі річки, навколо нього намагалися створити систему штучних озер та ставків на основі природних джерел. Прикладами подібного розташування є Китаївська та Феофанівська пустині.

Китаївська пустинь була офіційно заснована в 1716 році, однак перші поселення на цьому місці датовані III-I тисячоліттям до н.е, в VII-IX століттях біля підніжжя Китаївської гори виникає давньослов'янське поселення, а в Х столітті Китаївське городище – укріплене поселення, яке використовувало систему потаємних ходів і печер. Досі немає єдиної думки щодо часу першої появи печер в Китаївській горі – одні дослідники схиляються до думки, що вони існували ще в часи язичництва, інші – з'явились за часів Київської Русі.

Головний храм Китаєва – Троїцька церква – була зведена в добу бароко, однак остаточне формування ансамблю завершилось в XIX столітті. Якщо проаналізувати складові природного ландшафту, які в даному випадку активно взаємодіють з архітектурою, підсилюючи її, то це:

- наявність аналогії з грецькою горою Афон через мальовничі гори навколо обителі;
- вигідне розташування над системою ставків, в яких відбувається монастирський комплекс з озелененням;
- наявність озеленення як у вигляді суцільного масиву, так і окремих дерев, серед яких найстаріший в Києві дуб, вік якого налічує більше трьохсот років, і стара береза з трьома стовбурами, що зрослися;

– формування мальовничих видових перспектив: з нижнього рівня (берег ставків) – на гору з системою печер та на пагорб з монастирським комплексом, з середнього рівня (з дерев'яних крутых сходів, які ведуть до входу в печери) – на ставки і доріжки та на протилежний пагорб з Троїцькою церквою і монастирськими будовами, з верхнього рівня (територія перед входом в печери) – вид згори на пишний масив зелені, з якого вистромлюються урочисті стрункі бані Троїцької церкви.

Традиції поєднання властивостей архітектури і водних масивів були запозичені і в монастирській забудові синодального періоду. Головний Пантелеймонівський храм Феофанівської пустині мальовничо відбувається в ставках під горою, сам храм стоїть на порожньому, відкритому з усіх боків, місці, а перед ним знаходиться старовинний дубовий гай, який був насаджений ще за часів вікарія Михайлівського Золотоверхого монастиря єпископа Феофана Шиянова на початку XIX століття, коли він заснував тут заміську резиденцію. Під горою, на якій стоїть храм, знаходиться мальовнича місцевість, де чергуються пагорби і долини природних струмків, тут є багато лікувальних природних джерел. Ця мальовничість нагадала Феофану Шиянову біблійні місця, тому він дав їм відповідні назви: поток Кедрський, Іосафатова долина, гора Фавор, Елеон.

Отже, перший приклад – це розташування окремих храмів та монастирських ансамблів на пагорбах над системою озер. Інший приклад – увінчування храмами і монастирськими ансамблями верхніх кромок високих берегів річок. Цей варіант взаємодії архітектури, природного рельєфу і водних масивів є більш ефективним, оскільки такі компоненти природного ландшафту як урвища, схили пагорбів і гір, круті береги річок є найбільш виразними. Такими прикладами є будівлі Свято-Іонинського монастиря, Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого монастиря, Андріївська церква в Києві, будівлі Єлецького та Троїцького монастирів в Чернігові. В тих випадках, коли берег був високий, монастирський комплекс міг розвинутись на кількох рівнях, терасовано. Церковна забудова могла розташовуватись на різних рівнях по всьому схилу крутого берега – як це видно на прикладі храмів і монастирських корпусів Києво - Печерської Лаври [4, 10-13]. При цьому найбільш значущі об'єкти – як-то Успенський собор, Велика дзвіниця Лаври стояли на найвищій площині в оточенні не таких високих і не так пишно прикрашених храмів і корпусів, а інші храми і корпуси розташовувались нижче [4, 10-13]. Це забезпечувало певну православну церковну ієрархію: Успенський собор – Дім Божої Матері є унікальним храмом і за значенням для всього східного православ'я і для України, і за історією, і за архітектурою, тож кожний, хто під'їджав до Києва з боку похилого лівого берега, одразу розумів, який храм в

Лаврі є основним: це акцентувала і розташована поряд баркова багатоярусна дзвіниця, яка впродовж віків була найвищою будівлею Києва [13].

Відомі приклади, коли розташовані на крутих схилах храми і храмові комплекси знаходяться не на найвищій точці, але на певній висоті від води. Таким прикладом можна вважати ансамбль Видубецького монастиря, який пережив період занепаду за часів уніатів і період розквіту в добу бароко. Основним композиційним центром ансамблю стала велична п'ятибанна хрещата Георгіївська церква. Варто зазначити, що за часів Київської Русі центром монастиря була церква Архістратига Михаїла, яка стояла на самому краю пагорба, але внаслідок зсуvinих процесів східна її частина з банею зруйнувалась, незважаючи на збудовану Петром Милонегом підпірну стіну.

І тут ми підходимо до головного протиріччя розміщення храмів в попередні віки: з одного боку, їх прагнули розмістити на найбільш високому місці, однак не враховували наявність зсуvinих процесів і ґрутових вод, тому основною причиною аварійного стану і пошкоджень. обвалу частин всіх храмів верхньої кромки правого берега були просадки основ і фундаментів. замокання лесових ґрунтів і відтак поява тріщин [5,6,13]. Ці проблеми вдалося ліквідувати і стабілізувати просадкові процеси лише в наш час підсиленням пальовим методом (особливо ефективним виявився метод підсилення основ і фундаментів, а також аварійних стін буроїн'єкційними палями – вертикальними і похиленими для фундаментів, горизонтальними для аварійних стін) [5,6,13].

Ще один приклад – це заміський монастир поза населеним пунктом, який стоїть серед мальовничої природи, на пагорбі, серед зелені, на березі річки. Яскравим прикладом такого монастиря можна вважати Мгарський (Лубенський) Спасо-Преображенський монастир недалеко від міста Лубни Полтавської області, над річкою Сулою, в Мгарському лісі, на горі Мгар (що означає татарською – стоянка). Мальовничі місця приваблювали сюди людей ще здавна: офіційно заснований в 1619 році монастир виник на місці більш раннього монастиря XIII століття. Як і в випадках ансамблю Києво-Печерської Лаври, Видубецького та Михайлівського монастирів, Китаївської пустині, доба бароко стала періодом розбудови і розквіту монастирського ансамблю, оскільки саме в добу бароко тут зводиться в 1692 році Спасо-Преображенський собор, будується багатоярусна дзвіниця, інші корпуси. Монастир унікальний саме неповторним враженням усамітнення, близькості до Бога і до природи. Тут відступає все земне суєтне, і серед мальовничої тиші легко думається про вічне. Мабуть, саме це спонукало Царгородського патріарха Афанасія вибрati Мгарський монастир місцем свого спочинку під час його останньої подорожі в 1654 році.

Ченці ще з давніх часів дбали про ландшафтний благоустрій монастиря: відомо, що на початку ХХ ст. прикрасою монастиря була насаджена святителем Іоасафом Білгородським липова алея, зберігався і дуб, який прочани називали дубом святителя Афанасія і поважали його як святиню. Ще за часів Петра I за його особистим наказом в монастирі діяла перша польська аптека, ченці зналися на лікуванні цілющими травами і спеціально їх вирощували.

Традиції ландшафтного дизайну були продовжені і зараз, в часи незалежності, коли почалося відродження Мгарського монастиря: тут влаштовано озеленену зону, квітники, в водоймах плавають черепахи, є свій монастирський зоопарк, і птахи вільно гуляють територією обителі.

Сьогодні так само озеленою є і територія монастирського скиту з церквою Благовіщення на тому пагорбі, де за переказами часто усамітнювався для молитви Царгородський патріарх Афанасій. Тут також влаштований монастирський ландшафтний сад і квітники.

Висновки

В добу бароко складовою монастирського ансамблю и прилеглої до храму території стає природне середовище, яке системно упорядковується з метою підсилення властивостей храмової архітектури. Основними чинниками, які визначали місце для храму чи монастиря доби бароко, стали наступні:

- сприятливі природно-кліматичні умови, наявність джерел питної води, річок та озер для транспортного пересування і риборозведення, сприятливі землі для підсобного монастирського господарства (бджільники, городи, сади та квітники);
- підвищене місце, можливість огляду з віддалених точок [1];
- місця, пов'язані з християнськими легендами або місця давніх монастирів і городищ [1, 2];
- пагорби і гори з давніми печерами [1, 12].

Отже, поряд з пооб'єктною реставрацією численної історико-архітектурної спадщини доби бароко постає питання відродження традицій монастирського ландшафтного дизайну і збереження та упорядкування природного оточення, адже сьогодні ставки і озера захаращені, в них давно немає риби. Так само неупорядковане озеленення зсуних пагорбів з старими аварійними деревами, які потребують заміни [3].

Література

1. Балакін С.А. Археологічні пам'ятки Лаврського провулку.// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К.,2003. – Вип.№ 12. – С. 59-67.

2. Берлінський М. Ф. Історія міста Києва / АН УРСР, Археограф. коміс., Ін-т ареол., Ін-т історії. Підг. Текstu до друку, вступ. ст., комент. М. Ю. Брайчевського. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 129-130, 232.
3. Говденко М., Корнєєва В. Києво-Печерська лавра: варіації на тему реставрації // З історії української реставрації / За ред. В. Тимофієнка, упоряд. В. Отченашко, А. Антонюк. – К.: Українознавство, 1996. – С. 12 (іл. С. 13);
4. Києво-Печерський Державний історико-культурний заповідник: Путівник. – К.: Мистецтво, 1979. – 262 с.;
5. Звіт про інженерно-геологічні вишукування на діянці відтворення комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря. Том 5, кН. 1. – К., 1996.
6. Звіт про науково-дослідну роботу “Комплексні інженерно-геологічні дослідження для проекту відтворення Михайлівського Золотоверхого монастиря та інженерної підготовки Михайлівської гори в м. Києві”. – К., 1996.
7. Історія української архітектури / Ю. С. Асеєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін.; За ред. В. І. Тимофієнка – К.: Техніка, 2003. – 472 с.;
8. Історія українського мистецтва. В шести томах. Том третій. Мистецтво другої половини XVII-XVIII століття. – К., 1968. – С. 17, 56, 76, 82, 83. Іл. – С. 90, 91.
9. Історія українського мистецтва. В шести томах. Том четвертий. Мистецтво другої половини XIX-XX століття. – К., 1970. – с. 237;
10. Кілессо С. К. Києво-Печерська лавра. – К.: Техніка, 2004. – С. 111 - 114;
11. Петренко М. З. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Путівник. К.: Мистецтво, 1979. – 262 с.
12. Петренко М. З. Пещерные лабиринты на территории Киево-Печерского историко-культурного заповедника: Фоторассказ. – Киев: Мистецтво, 1974. – 63 с.
13. Сіткарьова О. В. Успенський собор Києво-Печерської Лаври / О. В. Сіткарьова. – К., 2000. – 232 с.

Аннотация

В статье исследуются специфические особенности восприятия объектов православного барокко на Украине. На примерах известных памятников проанализирована важная роль природной среды как дополнения к архитектурному стилю. Определены проблемы сохранения объектов периода барокко в природном окружении

Ключевые слова: природный ландшафт, стиль барокко, сохранение.

Annotation

In article were investigated the specific peculiarities of perception the Orthodox Baroque objects in Ukraine. On the examples of famous monuments was analyzed the important role of natural environment as addition to architectural style. Were determined the problems of protection of the Baroque objects in natural environment.

Key words: natural landscape, Baroque style, protection.